

HOOFDSTUK 9

HET BOEK WIJSHEID VAN JESUS SIRACH

INLEIDING

In het kielzog van de veroveringstochten van Alexander de Grote waren de Griekse filosofie, godsdienst, kunst en wetenschap – kortom het hellenisme – verspreid en populair geworden. Ook in Palestina was de aantrekkingskracht ervan groot. Het boek Jezus Sirach kan men het beste typeren als een poging om deze nieuwe ontwikkelingen een zinvolle plaats in de joodse traditie te geven. De auteur maakt keer op keer duidelijk dat het aantrekkelijke van het hellenisme al lang bestond; het maakt deel uit van het eigen joodse geloof. Zo is het boek Jezus Sirach te verstaan als één lange poging om de inwoners van Judea ervan te weerhouden over te stappen naar het hellenisme, door hen te wijzen op hun eigen joodse traditie.

Om het hellenisme het hoofd te kunnen bieden, had men volgens Sirach richtlijnen, goede raad en praktische tips nodig. Het gaat in zijn boek dus over hoe men zich tot God moet verhouden en hoe men de regels en geboden van de Bijbel moet toepassen. Maar het kan ook gaan over hoe men zich moet gedragen bij banketten en tegenover hooggeplaatsten. Of hoe men echte vrienden kan herkennen en hoe men met kinderen moet omgaan. Wijsheid van Jezus Sirach geeft daar allemaal aanwijzingen voor.

De verspreiding van de hellenistische cultuur bracht ook economische veranderingen met zich mee, bijvoorbeeld de invoering van een gemeenschappelijke munt. Vandaar dat Sirach zich ook uitspreekt over onderwerpen als handel (26:28-27:10), het lenen van geld (29:1-20) en de omgang met slaven (33:25-33). Maar behalve over al dit soort zaken schrijft Sirach ook over belangrijke godsdienstige onderwerpen en vraagstukken.

... BIJBELTEKST:: Sirach 42:15-43:33

Lofzang op Gods schepping

Net als in de boeken Job, Spreuken, Prediker en in de wijsheidspsalmen krijgt het thema ‘schepping’ ook in het boek Wijsheid van Jezus Sirach de

nodige aandacht. Het nadenken over Gods schepping vormt immers een van de essentiële kenmerken van de Bijbelse wijsheidsliteratuur. Daarom kijken we nu naar de uitvoerigste tekst over schepping in het boek Sirach, die maar liefst 106 regels beslaat.

De eerste twee regels van dit magnifieke gedicht (Sirach 42:15) sluiten duidelijk aan bij oudere teksten, zoals Psalm 77:12-13:

‘Ik denk terug aan de daden van de HEER –
ja, ik denk aan uw wonderen van vroeger,
overweeg elk van uw werken
en houd in gedachten uw grote daden.’

Job 15:17:

‘Nu zal ik spreken, luister naar mij,
dit heb ik gezien en ik vertel het je.’

En de derde en vierde regel van Sirach 42:15 roepen direct een hele reeks passages uit het Oude Testament in herinnering. In de allereerste plaats natuurlijk het scheppingsverhaal van Genesis 1. Maar ook Psalm 33:6 en 9:

‘Door het woord van de HEER is de hemel gemaakt,
door de adem van zijn mond het leger der sterren.

(...)

want Hij sprak en het was er,
Hij gebod en daar stond het.’

Wijsheid 9:1:

‘God van mijn voorouders, barmhartige Heer.
U hebt door uw woord alles geschapen.’

Judit 16:13-14:

‘Ik zing voor mijn God een nieuw lied.
Heer, groot bent U en hoogverheven,
wonderbaarlijk in kracht, niet te evenaren.
Heel uw schepping moet zich aan U onderwerpen.
want U sprak en het was er,
U zond uw geest en hij bracht het tot stand.
Wie zou uw stem kunnen weerstaan?’

En natuurlijk komen ook de eerste verzen van het Johannes-evangelie onmiddellijk in beeld.

In het eerste deel van deze prachtige hymne (42:15-25) worden Gods almacht en alwetendheid benadrukt, maar ook dat Hij wonderbare werken tot stand heeft gebracht. Dit laatste krijgt bijzonder reliëf in de mededeling dat zelfs 'zijn heiligen', dat wil zeggen zijn engelen, niet in staat zijn om dat volledig te bevatten (42:17). De bedoeling van die uitspraak is natuurlijk om te benadrukken dat het voor mensen des te onmogelijker is om die wonderbare werken te bevatten. Die worden even later zo prachtig omschreven als 'de meesterwerken van zijn wijsheid' (42:21).

De uitvoerige en uitbundige beschrijving van de hemellichamen en de verschillende natuurverschijnselen (Sirach 43:1-26) is uiteraard niet bedoeld als een opsomming in een natuurgids. Je kunt je zelfs afvragen of Sirach wel sneeuw en ijs uit eigen waarneming heeft gekend (Sirach 43:17-20). Het gaat er dus eerder om dat hij deze fenomenen kan verbinden met het mysterie dat ze uit Gods hand komen (43:12, 25) en om zijn grootheid (43:5) en macht (43:15) te benadrukken. Wie deze hymne rustig op zich laat inwerken, ziet dat de beschrijving in 43:26 – 'door zijn woord bestaat alles' – weer teruggrijpt op hetzelfde motief aan het begin (42:15).

Het slot van deze lange tekst (Sirach 43:27-33) is geen beschrijving meer van de natuur, maar een lofprijzing. En waar aan het begin (42:15) een 'ik' spreekt – namelijk de schrijver – klinkt nu een 'wij' (43:27-28, 32). De schrijver is ervan overtuigd dat hij met zijn prachtige beschrijving zijn lezers heeft overtuigd. De conclusie van heel dat natuuroverzicht richt zich op God: 'Hij is alles' (43:27). Maar dat zou tot een verkeerde conclusie aanleiding kunnen geven, namelijk de suggestie wekken dat God samenvalt met de natuur. En daarom wordt dit in het volgende vers nader toegelicht: 'Hij is groter dan alles wat Hij gemaakt heeft' (43:28). En dat is dan ook precies de reden waarom in deze slotregels keer op keer wordt opgeroepen om Hem te loven.

Aan de vromen heeft Hij wijsheid geschonken

Het vers waarmee de lofzang op Gods schepping eindigt (43:33) is meesterlijk gecomponeerd. De eerste helft vat nog eens perfect samen waar de hymne over gaat: 'De Heer heeft alles gemaakt.' Maar de tweede helft, die dus tevens de werkelijke afsluiting vormt, is uitermate belangrijk. Want hier wordt een groep mensen genoemd waarmee Sirach verdergaat: 'de vro-

men'. Deze groep vormt het onderwerp van wat er nu onmiddellijk op gaat volgen (44:1).

Bij wijze van uitzondering is het even nodig om de Griekse tekst van de vertaler opzij te leggen, en te kijken wat er in de oorspronkelijke Hebreeuwse versie staat. De eerste regel van Sirach 44:1 luidt daar namelijk niet 'laat ons ...', maar: 'Ik wil prijzen de vrome mannen, onze vaders in hun generaties.' Net als de lofzang op Gods schepping (42:15) opent deze nieuwe paragraaf in 44:1 ook weer met de 'ik-figuur', die op deze manier beide passages met elkaar verbindt. Maar dat niet alleen. Het kan natuurlijk geen toeval zijn dat een van de laatste woorden uit de eerste lofzang ('de vromen'; 43:33) nu als een van de eerste woorden van de nieuwe passage opduikt: 'de vrome mannen' (44:1). In de Griekse vertaling van Sirachs kleinzoon is deze overeenkomst helaas verloren gegaan. In 43:33 vinden we inderdaad 'de vromen', maar in 44:1 lezen we 'de beroemde mannen', zoals ook in de NBV.

Liefst zeven hoofdstukken lang (44:1-50:29) zal Jezus Sirach een overzicht presenteren van een aantal 'geloofshelden' uit het oude Israël. Zulke overzichten zijn in het Oude Testament meerdere keren overgeleverd, onder andere in Jozua 24; Ezechiël 20; Nehemia 9; Psalmen 78; 105; 106; 135; 136; Judit 5:5-21; Wijsheid 10-19 en 1 Makkabeeën 2:51-64. Ook in het Nieuwe Testament vinden we er een paar: Handelingen 7; Jakobus 5:10-11 en Hebreëën 11:2-39. Maar er is wel een groot verschil met wat Sirach doet. In al die overzichten is *God* steeds het onderwerp van aandacht. In Sirach 44-50 is de aandacht echter in eerste instantie gericht op *mensen*: de grote namen uit de geschiedenis van Israël. Hun belangrijkheid wordt afgewogen naar hun wijsheid en hun vroomheid. Maar die 'vrome mannen' worden niet geroemd om hun eigen daden en verdiensten, maar om wat ze van de Allerhoogste hebben ontvangen.

Samen met een aantal hoofdstukken in de Wijsheid van Salomo zijn deze zeven hoofdstukken van het boek Jezus Sirach uniek binnen de wijsheidsliteratuur van het oude Israël. Zoals al eens eerder gezegd, houden boeken als Job, Prediker, Spreuken en de wijsheidspsalmen zich bijna uitsluitend bezig met de schepping en al haar geheimen en problemen. Aandacht voor de geschiedenis van Israël vind je daar niet of nauwelijks.

Waarom zoveel aandacht voor de hogepriesters?

Wie de moeite neemt om de *Lofzang op de voorvaders* (Sirach 44-50) in één keer geheel te lezen, zal op een bepaald moment iets opvallends ontdekken: de bijna overdreven aandacht en eerbied van Jezus Sirach voor Aäron

(45:6-22) en Simon (50:1-21). Terwijl aan Abraham, Isaak en Jakob samen slechts negen regels tekst worden gewijd (44:19-23) en hetzelfde aantal aan Mozes (45:1-5), heeft de auteur er voor Aäron liefst tweeëndertig nodig, het hoogste aantal binnen de *Lofzang op de voorvaders*. Een soortgelijke uitbundige beschrijving van in totaal eenendertig regels valt de hogepriester Simon ten deel. Ter vergelijking: aan Jozua en Kaleb worden achttien regels gewijd (46:1-10). Hetzelfde aantal is toebedeeld aan David (47:1-11) en aan Elia en Elisa (48:1-15). Aan Salomo worden in totaal negentien regels gewijd (47:12-23).

Zonder te overdrijven kan men dus stellen dat voor Jezus Sirach de geschiedenis van Israël in hoge mate wordt bepaald door hogepriesters. Wat zit daarachter? In de dagen van Jezus Sirach, dus aan het begin van de tweede eeuw voor Christus, was het hogepriesterschap omringd door politieke intriges. Met name de *Tobiaden*, een rijke bankiersfamilie uit Ammon (Nehemia 2:10; 6:19), hadden zich aanzien verworven via hun hoge posities in de belastingdienst van de Egyptische koning. Maar via hun huwelijken met vooraanstaande priesterlijke families in Jeruzalem (Nehemia 13:4-9) kregen ze ook op religieus gebied meer en meer invloed. Tussen deze Tobiaden en de *Oniaden*, het priestergeslacht dat rechtstreeks op Aärons derde zoon Eleazar teruggaat, spitste de strijd om het hogepriesterschap zich toe.

Het is dus heel duidelijk wat Jezus Sirach met die uitvoerige passage over Aäron wilde bereiken. Hij wil aantonen dat alléén de nakomelingen uit de stam Levi (45:6) aanspraak mogen maken op het ambt van hogepriester. Op uitbundige wijze wordt dan ook de pracht en praal van Aärons kleding, zijn aanstelling door Mozes en zijn optreden in de woestijntijd beschreven. Jezus Sirach grijpt alle middelen aan die hij kan bedenken om de verheven positie van Aäron en van zijn 'zaad' te laten uitkomen.

De auteur roept daarbij zelfs formuleringen te hulp die elders in het Oude Testament exclusief betrekking hebben op de koninklijke dynastie. Zo is de 'gouden kroon' (45:12) in de oorspronkelijke tekst (Psalm 21:4) de kroon *van de koning*, het geschenk van God als symbool van een bestendige regering. Ook de uitdrukking 'zolang de hemel bestaat' (45:15) kent een koninklijke achtergrond. De woorden zijn door Jezus Sirach ontleend aan vers 30 van Psalm 89, een lied dat beschrijft hoe God het verbond met *koning David* sluit, dat zijn zaad en zijn troon bestendig zullen zijn voor altijd.

Jezus Sirach gebruikt deze geladen oudtestamentische begrippen met opzet. Hij wil de positie versterken van de Oniaden, de rechtstreekse

afstammelingen van Aäron die in zijn dagen het ambt van hogepriester bekleden. Dat de auteur nog meer noten op zijn zang heeft, blijkt wanneer hij na Aäron over Pinechas te spreken komt (45:23-25). Met deze zoon van Eleazar (Numeri 20:25-29) heeft God, aldus Jezus Sirach, 'een vriendschapsverbond gesloten:

hij zou aan het hoofd staan van het heiligdom en van het volk, hij en zijn nakomelingen zouden voor eeuwig de waardigheid van het hogepriesterschap bekleden' (45:24). En alsof dat nog niet voldoende is, vervolgt de auteur in de Hebreeuwse tekst: 'Maar tevens zijn [= Gods] verbond met David, de zoon van Jesse uit de stam Juda' (45:25).

Jezus Sirach zegt hier niets minder dan dat Gods verbond met David nu is overgegaan op het hogepriesterlijk geslacht; sinds de Babylonische Ballingschap is er immers geen koning meer! De hogepriester van na de ballingschap belichaamt de twee eeuwigdurende verbonden met God: die aangaande het hoogste priesterambt én die betreffende de dynastie van koning David. Dat is de achtergrond waarom Jezus Sirach in zijn beschrijving van Aäron ook een aantal termen heeft opgenomen die vóór de ballingschap betrekking hadden op het koningschap.

De Griekse vertaler heeft de Hebreeuwse tekst van zijn grootvader in 45:25 heel anders geïnterpreteerd. Hij laat het verbond met koning David gewoon bij David en maakt alleen een onderscheid hoe de *erfopvolging* wordt geregeld: in de lijn van David van zoon op zoon, maar in de lijn van Aäron van generatie op generatie. Maar daar ging het zijn grootvader niet om. Bovendien is dat onderscheid in feite niet zo verschillend.

Tekenend zijn vervolgens de drie versregels waarmee Jezus Sirach die lange beschrijving van Aäron en Pinechas besluit (45:25-26). Tussen de regels door merken we de bezorgdheid over de gang van zaken rondom het hogepriesterschap. In de bede 'Moge de Heer u de wijsheid schenken om zijn volk rechtvaardig te oordelen' horen we verkapte kritiek. Klaarblijkelijk beantwoordden de hogepriesters in zijn dagen niet geheel en al aan het voorbeeld van de ideale ambtsdragers Aäron en Pinechas.

PLAATS EN SCHRIJVER

Het geschrift *Wijsheden van Jezus Sirach* is het enige Bijbelboek waarvan zowel de auteur als de plaats van ontstaan in het werk zelf wordt meegedeeld. Dat gebeurt in het colofon waarmee het boek oorspronkelijk werd afgesloten:

‘Lessen in inzicht en kennis zijn geschreven in dit boek door Jezus, de zoon van Sirach, de zoon van Eleazar, uit Jeruzalem. Hij liet wijsheid stromen uit zijn hart’ (50:27).

Ook het moment waarop deze auteur het Hebreeuws geschreven werk heeft gepubliceerd, kan vrij nauwkeurig worden bepaald: tussen 200 en 180 voor Christus. In hoofdstuk 50 beschrijft Jezus Sirach namelijk op nogal uitbundige wijze de inspanningen van de hogepriester Simon voor de restauratie van de Jeruzalemse tempel en voor de wederopbouw van de muren van de stad (50:1-3). Deze bouwactiviteiten worden ook gemeld door de Joodse historicus Flavius Josephus (ca. 38-100) in zijn boek *Joodse Oudheden* (XII, 3). Ze worden daar gesitueerd tijdens de regering van de Syrische koning Antiochus III. Dit betekent dat die werkzaamheden moeten hebben plaatsgevonden in de periode tussen 224 en 187 voor Christus. En precies in die periode, namelijk tussen 220 en 195 voor Christus, vervulde Simon, zoon van Onias II, het ambt van hogepriester. Uit de uitbundige, soms bijna dweperige beschrijving die Jezus Sirach in hoofdstuk 50 aan deze hogepriester wijdt, mag men afleiden dat deze Simon een tijdgenoot van hem was. De lofreden wettigt het vermoeden niet lang na de dood van Simon te zijn gecomponeerd. Een tijdstip omstreeks 190 voor Christus is dan het meest aannemelijk.

Ook nog langs een andere weg kan het boek Jezus Sirach tamelijk nauwkeurig worden gedateerd. Het gaat dan om informatie van de persoon die het Hebreeuwse werk in het Grieks heeft vertaald ten behoeve van de Joodse gemeenschap in Egypte. Deze vertaler was de kleinzoon van Jezus Sirach die aan zijn overzetting een *prologos*, een ‘woord vooraf’, heeft toegevoegd. Daarin meldt hij uitdrukkelijk het tijdstip waarop hij met zijn vertaalwerk is begonnen: ‘het 38e jaar van koning Euergetes’, dat wil zeggen in 132 voor Christus. Twee generaties eerder moeten we zijn grootvader situeren.

Het ‘woord vooraf’ dat de kleinzoon van Jezus Sirach aan zijn vertaling heeft meegegeven, bevat nog een aantal belangrijke gegevens. Zo vinden

we er tot drie keer toe de oudste mededeling over de indeling van het ‘Hebreeuwse Oude Testament’: ‘Wet - Profeten - andere/overige boeken’. Hieruit mogen we afleiden dat de omvang van twee eerste bundels, de Tora en de Profeten, al in de tweede eeuw voor Christus vaststond. De precieze afbakening van de derde bundel – de Geschriften – zou nog geruime tijd op zich laten wachten. Dat proces wordt pas omstreeks 100 na Christus afgerond. Lucas 24:44, de enige nieuwtestamentische passage die de joodse driedeling van het Oude Testament nadrukkelijk noemt, heeft nog geen weet van een afgesloten sectie Geschriften.

VRAGEN

1. Wijsheid van Jezus Sirach en veel andere wijsheidsteksten in het Oude Testament besteden veel aandacht aan de schepping als bron van (Gods) kennis, en veel minder aan de (heils)geschiedenis. Wat vind je daarvan?

2. In de uitleg worden al verschillende Bijbelteksten genoemd die lijken op passages uit Jezus Sirach. Aan welke teksten word je nog meer herinnerd?

3. De wetenschap helpt ons om veel verschijnselen in de schepping op een natuurlijke manier te verklaren. Kunnen we toch nog zeggen dat God de regenboog spant (vers 12) of dat Hij ‘de sneeuw uitstrooit als dalende vogels’ (43:16-17)?

4. Als jij op basis van wat je in de schepping ziet iets over God zou moeten vertellen, welk onderdeel van de schepping zou je dan uitlichten?

MEER LEZEN?

Op debijbel.nl vind je nog meer achtergrondinformatie bij onderwerpen uit deze studie. Zoek bijvoorbeeld op de termen 'apocriefe boeken' of 'wijsheidsboeken'.

P. Beentjes, *De wijsheid van Jesus Sirach. Een vergeten joods geschrift*. Budel 2006.